

ANI

HET AMSTERDAMSE INDUSTRIETERREIN OOSTENBURG

CIP-GEGEVENS KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK, DEN
HAAG

Van

Van VOC tot werkspoor: het Amsterdamse industrieterrein
Oostenburg / onder red. van J.B. Kist e.a. - Utrecht:

Stichting Matrijs. - Ill. - 1986

Met lit. opg.

ISBN 90-70482-38-X geb.

SISO nhol 938.1 UDC 711.554(492*1000)(091)

Trefw. Oostenburg (industrieterrein); Amsterdam;
geschiedenis.

ISBN 90-70482-38-X

OPGRAVINGEN AAN DE OOSTENBURGER-MIDDENSTRAAT

Van 4 tot 18 oktober 1982 verrichtte de Afdeling Archeologie van de Dienst Openbare Werken Amsterdam en het Amsterdams Historisch Museum opgravingen op een terrein gelegen aan de Oostenburgermiddenstraat. De opgravingen maakten deel uit van het onder auspiciën van de Historisch-wetenschappelijke Commissie uitgevoerde multidisciplinaire onderzoek naar de in de zeventiende eeuw op Oostenburg, Kattenburg en Wittenburg verzeen verzameling van scheepswerven, bedrijfsgebouwen, magazijnen en woningen, zoals bekend een van de grootste en meest gevarieerde industriecomplexen van het zeventiende-eeuwse West-Europa.

Oostenburg bestaat zelf weer uit vier eilanden. Het eerste was hoofdzakelijk met woningbouw gevuld en het is hier dat het archeologisch onderzoek plaatsvond. Tot archeologisch onderzoek in dit gebied werd besloten omdat hier ten behoeve van de nieuwbouw alle bewoningsresten verwijderd zouden worden. Uitgekozen werden de percelen Oostenburgermiddenstraat 20, 22, 24 en 26 (afb. 1). Een groter aantal huizen uit te graven lag niet binnen de mogelijkheden.

Op het perceel Oostenburgermiddenstraat 26 werd tot grote diepte gegraven om een inzicht te krijgen in de geologische ontwikkeling van het gebied. Eén sleuf werd verdiept tot 5,43 m onder NAP. Het profiel gaf de volgende informatie: van 5,43 m tot 5,20 m. onder NAP was blauwe klei te zien, behorend tot de mariene Calais transgressiefasen en afgezet vóór en in het derde millenium voor Christus. Vervolgens lagen met verslagen resten riet en mosveen doormengd met klei van 5,20 m. tot 3,56 m. onder NAP. Van 2,56 m. onder NAP tot ruim 2 m. boven NAP was grond zichtbaar die voor het bouwrijpmaken van het gebied was opgebracht (afb. 2)¹. Opmerkelijk was, dat het zogenaamde Holland-veen, dat zich op de Calais-afzetting ontwikkelde, geheel was weggeslagen en dat dit veen vervolgens met klei vermengd weer ter plekke was afgezet. Het is aannemelijk, dat dit tijdens de periode van de Duinkerken IIIb transgressiefase in de twaalfde eeuw en later gebeurd is². Het gebied lag immers buiten de zeedijk.

Met het bouwrijp maken van het terrein is daarmee ook terdege rekening gehouden. Het gehele eiland kreeg in 1658 een hoogte van 2.20 m. boven NAP. In de zeventiende eeuw zijn

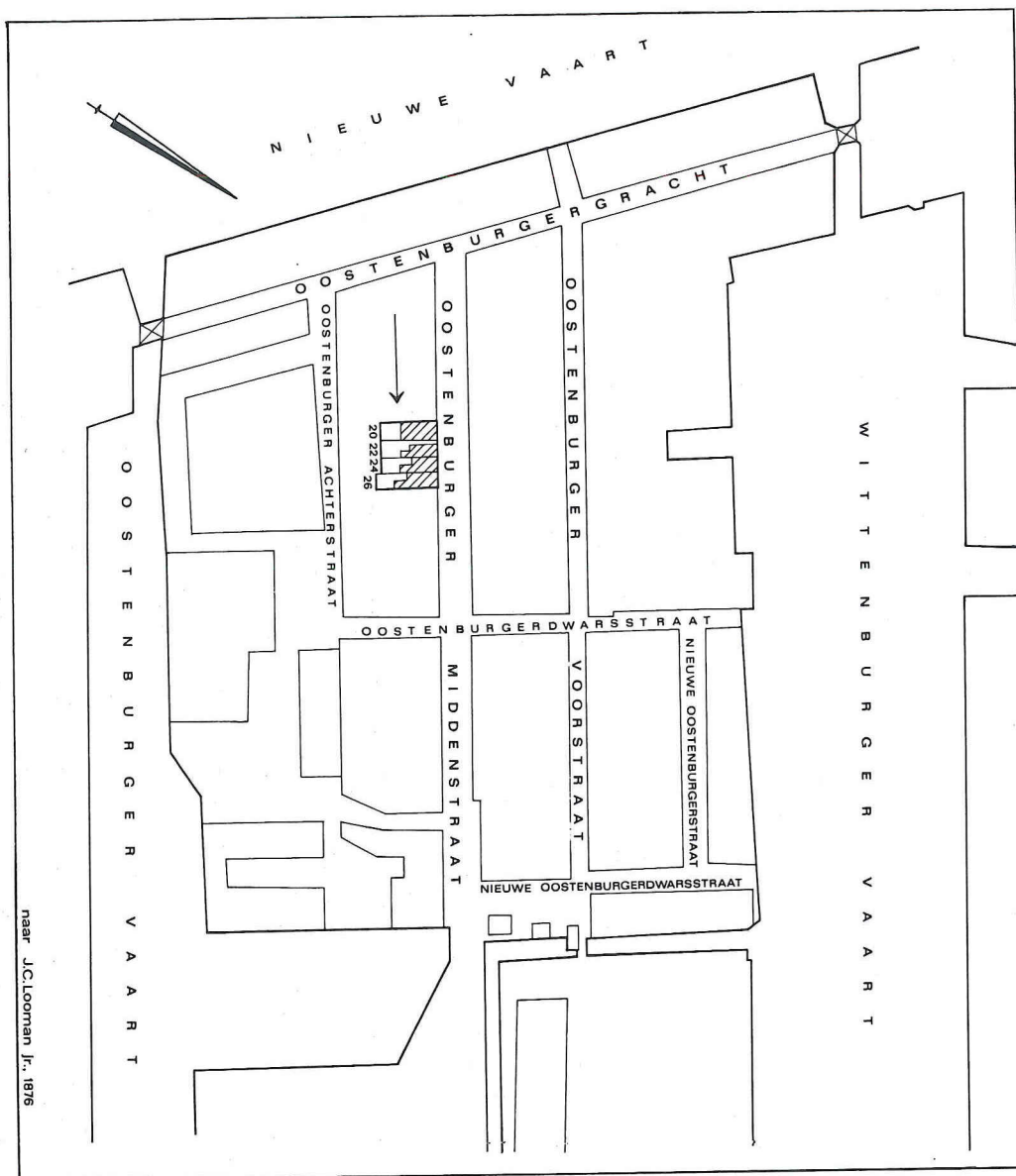
de stadsdelen binnendijs slechts tot ongeveer 0,50 m. boven NAP opgehoogd. Dat geeft een verschil van 1,70 m. De gebruikelijke hoogte van de eilanden sluit dan ook aan op de hoogte van de zeedijk zelf, die eveneens rond de 2,20 m. boven NAP ligt. Over het algemeen was dit een veilige hoogte. Toch is bekend, dat het gebied met overstromingen te kampen heeft gehad³.

Het gereedmaken van bouwterreinen in Amsterdam met zijn venige bodem heeft altijd veel werk en daarmee behoorlijke investeringen gevergd. Uit de opbouw van de ondergrond zagen we, dat het ophogingspakket een dikte had van 4,50 m. Het gereedmaken van bouwterreinen gebeurde gewoonlijk in opdracht van de stad. Enige jaren na de ophoging, wanneer het bouwterrein gezet was, werden vervolgens de percelen uitgegeven en aan particulieren verkocht.

Zo ging het inderdaad ook met het eiland van Oostenburg, dat voornamelijk voor woningbouw was bestemd en waar de opgraving plaatsvond. Het ophogingspakket zelf bestond uit klei vermengd met bagger, waarin enig aardewerk werd aangehouden. Voor de andere drie eilanden die voor de VOC bestemd waren werd gebruik gemaakt van 'stadsmodder'⁴, een materiaal dat het voorheen veel gebruikte stadsafval verving; dit bleek te veel in te klinken.

Wanneer we de omvang van de eilanden, de dikte van het opgebrachte pakket, en de kosten van arbeid met elkaar in verband brengen, is het mogelijk de kosten van het gereedmaken van de eilanden te berekenen. Het totale oppervlak van de drie noordelijke eilanden is 265 m. bij 210 m. Het vierde eiland is ongeveer even groot. Er zal ongeveer vijf meter grond zijn opgebracht. Men moest rekening houden met ongeveer een halve meter inklinken. De vier eilanden samen vergden dus zo'n 278.250 m³. Een werkmans kan gemiddeld per dag 2,4 m³ grond verzetten, zodat de werkzaamheden ca. 116.000 werkdagen vergden. Dit komt neer op een bedrag van f 104.400,— aan loonkosten bij een dagloon van f 0,90⁵. De gehele onderneming leverde gedurende vijf maanden voor ongeveer 1.000 man werk! Een zeventiende-eeuwse kaart (afb. 3), waarop de kavels voor woningbouw zijn uitgezet toont ons 241 percelen, plus de kavels voor werven, werkplaatsen en opslag, die bijna de helft van het terrein beslaan. Dit betekent uiteindelijk, dat de stad per kavel gemiddeld f 250,— investeerde voor het bouwrijp maken van het terrein. Bij deze berekening zijn stedelijke voorzieningen als de bestrating niet opgeteld.

In 1663 zijn de kavels aan allerlei particulieren verkocht. Voor het perceel Oostenburgermiddenstraat 20 betaalde Jan

1. Plattegrond (naar J.C. Looman jr., 1876) met het opgravingsterrein Oostenburgermiddenstraat 20-26.

Rathburghen, een lakenkoopman, *f*450,—. Voor de percelen 22 en 24 werd door Jansz Vogelcoper eveneens voor elk *f*450,— betaald. Herculis van Cronenburgh gaf voor zijn perceel nr. 26 vijftig gulden minder uit: *f*400,—^o. Deze nieuwe eigenaars kochten hun percelen van de eerste kopers, die zich de grond bij wijze van speculatie verworven hadden. De aan-

nemers bouwden binnen een jaar een huis op hun perceel en verkochten het weer door. De huizen werden vervolgens verhuurd; zo bijvoorbeeld Oostenburgermiddenstraat 20 en 22. Een andere mogelijkheid was, dat iemand een kavel kocht, een bouwopdracht aan een timmerman/aannemer gaf en het huis verhuurde (Oostenburgermiddenstraat 24). Voorlopig bleven

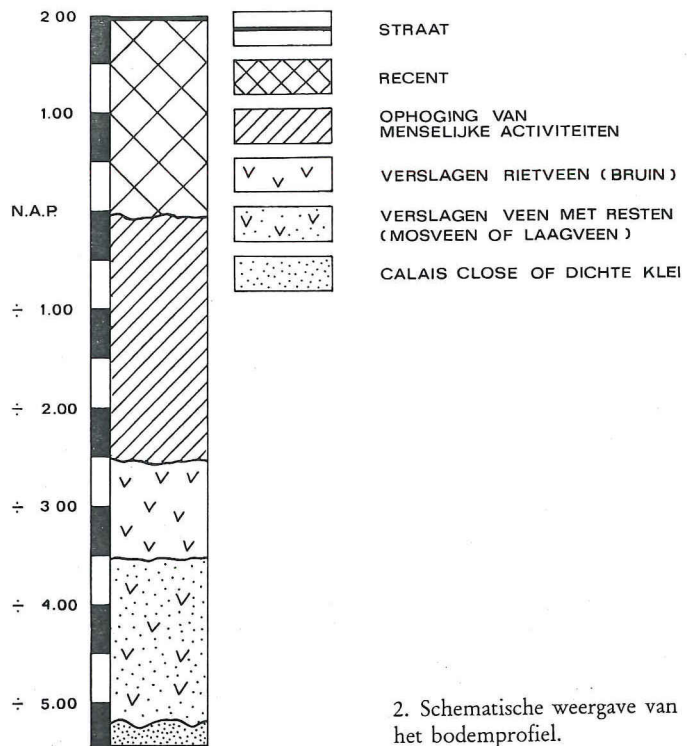
de gekochte percelen echter braak liggen. Pas toen in de jaren 1707-1710 vooral (scheeps)timmerlieden percelen kochten kwam de bouw verder op gang. Voor 'timmerman' mag men dan ook 'aannemer' lezen.

In tegenstelling tot wat een kaart van omstreeks 1720-1734 (afb. 4) ons toont, bleek bij de opgraving dat ook nu nog slechts een deel van de Oostenburgermiddenstraat bebouwd werd. De bouw van de onderzochte huizen vond plaats tussen 1707 en 1738/42. Dat de bevolking van Amsterdam gedurende meer dan twee eeuwen ongeveer op hetzelfde peil bleef en dat er geen grote druk op de bouwmarkt werd uitgeoefend valt af te leiden uit de trage wijze waarop het nieuwe stadsdeel is volgebouwd: het terrein lag na 1660 vijftig jaar braak, voordat het eerste huis, Oostenburgermiddenstraat 20, werd neergezet.

Als eerste werd het perceel Oostenburgermiddenstraat 24 onderzocht, daarna de nummers 22, 26 en 20. De opgraving verschafte informatie over de huizen en hun bewoners. Er werd gebouwd vanaf de Nieuwe Vaart, dus van zuid naar noord. Ofschoon elk huis afzonderlijk gebouwd is lijken ze sterk op elkaar. De details, zoals de gebruikte steensoort (afb. 5) en het funderingsplan (afb. 6) verschillen. Geen van de huizen heeft souterrain of kelder; wel hebben ze allemaal een groot rechthoekig geheim of beerput met aangrenzend een waterkelder en achter de huizen ligt een erf of tuin. De opzet is duidelijk niet meer zeventiende-eeuws. Vooral het systematisch aanleggen van waterkelders is nieuw.

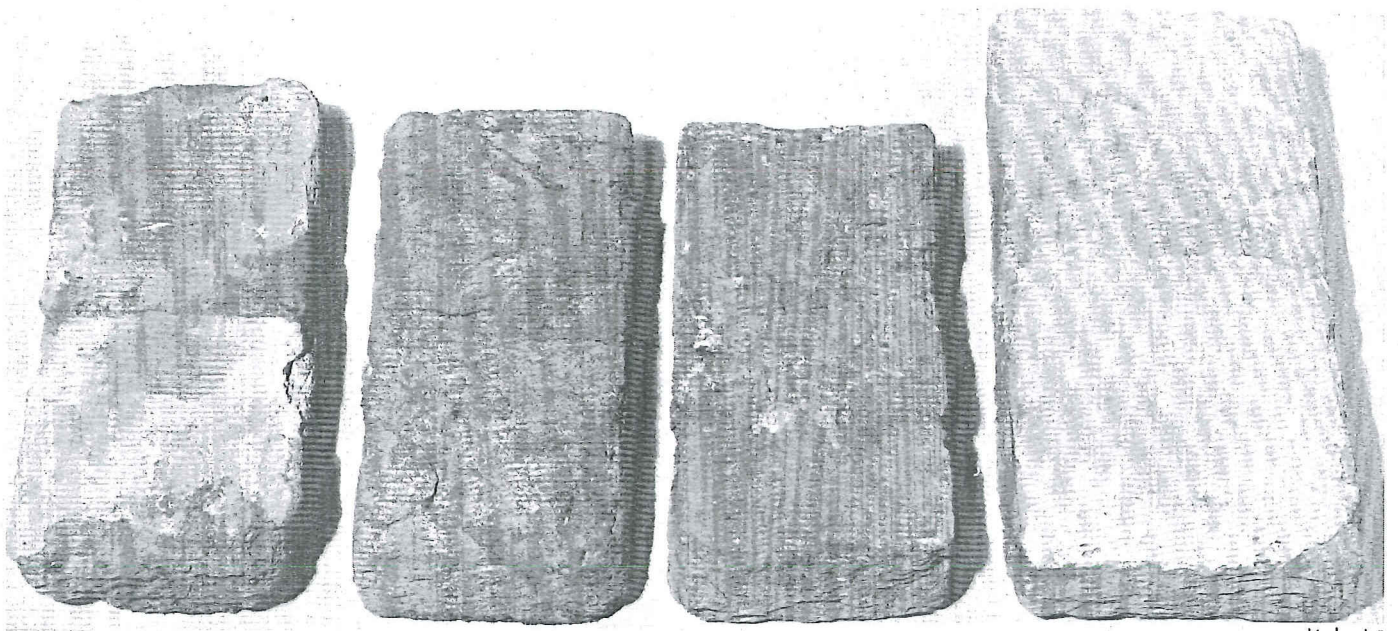
Het huis Oostenburgermiddenstraat 20 werd in 1708 voltooid. Het was onderheerd met grenen masten; de bovenkant van de muurplaat lag op 0,99 m. beneden NAP. Daar de grondwaterstand $\pm 0,50$ m. beneden NAP ligt, was er bij de bouw zorgvuldig voor gezorgd dat het funderingshout onder de grondwaterspiegel bleef, zodat het niet aan bederf onderhevig was. De funderingsmuren waren anderhalfsteens dik; men gebruikte een paarsrode baksteen met de maten $20/19 \times 9,5/9 \times 4,5/4$ cm. Ook de rest van het huis was in deze steen opgetrokken. De bovenzijde van de beerput was niet meer aanwezig, de gewelfde waterkelder bleek daarentegen nog intact. Deze kelder mat $9,10 \times 4,76$ m., en was anderhalfsteens gemetseld. Aan de binnenzijde was hij bekleed met geglazuurde plavuizen met de maten $21,3 \times 21,2 \times 2,2$ cm. In tegenstelling tot wat bij de andere drie onderzochte huizen werd aangetroffen was bij dit pand de waterkelder aan de noordzijde en de beerput aan de zuidzijde gesitueerd.

Evenals de drie andere opgegraven huizen had ook Oostenburgermiddenstraat 22 een zogenaamde 'Amsterdamse' fundering: om de meter zijn afwisselend één of twee grenen masten

de grond ingeheid, met er overheen een muurplaat. De bovenzijde is 0,71 m. onder NAP aangebracht, juist voldoende om onder de waterspiegel te blijven. Enkele masten zijn dieper ingeheid, hetzij omdat ze te kort waren, hetzij omdat de ondergrond op die plaats niet stevig genoeg was om ze op stuit te heien (afb. 7). De beerput is met een reeks enkelvoudige palen onderheerd. Het huis is gemetseld in rode baksteen met de maten $18,5/18 \times 9,5/9 \times 4$ cm. De binnenzijde van de - niet onderheide - waterkelder is deels bekleed met geglazuurde plavuizen $21,5 \times 21,5 \times 2,6$ cm. De plattegrond van dit huis is uitzonderlijk. Het is smal: 3,30 m. breed en 8,70 m. lang. De geringe breedte werd veroorzaakt door een uitgespaarde doorgang naar het achtererf. In 1708 bracht het f 1600,— op terwijl Oostenburgermiddenstraat 20, dat breder was, in datzelfde jaar f 2.300,— deed.

Op Oostenburgermiddenstraat 24 liet Jan Speck⁶ in 1717/20 een huis optrekken met gemak en een waterkelder van een rode baksteen. In de gevel was een steen met een varken aangebracht. Dit gevelteken betekende niet, dat de huurder een slager was. Het was een verwijzing naar de naam van de eige-

a | b | c | d

5. Bakstenen afkomstig uit muurwerk van Oostenburgermiddenstraat a- no. 20; b- no. 22; c- no. 24 en d- no. 26.

6. Funderingsplan van de bebouwing Oostenburgermiddenstraat 20-26.

naar. De fundering laat zien wat de timmerman/aannemer kon presteren wanneer er te weinig masten voor de fundering gekocht waren. Tenminste vier palen zijn te weinig ingeheid onder de noordmuur, terwijl de beerput het met slechts één vierkant paaltje moest stellen. De gevolgen bleven niet uit: daar waar de funderingsplaat en de muur van de beerput aansluiten bij de achtermuur is deze ernstig verzakt (afb. 8). Het huis was 7,60 m. lang en 5.10 m. breed. De steenformaten zijn 18,5/18×9×4/3,5 cm.

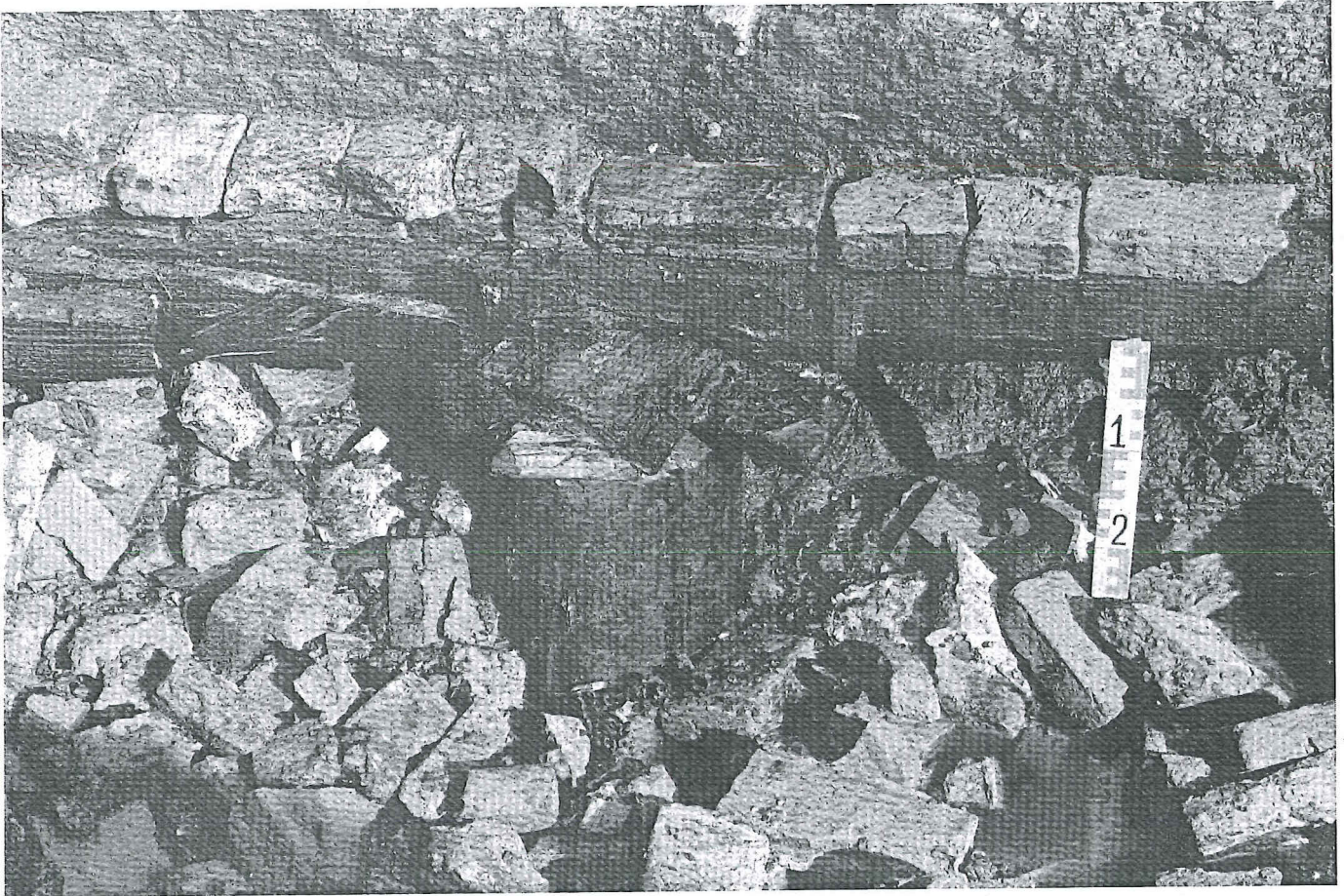
Het pand Oostenburgermiddenstraat 26 was het grootste huis van de vier met een lengte van 11 m. en een breedte van 4,95 m. Het was ook het jongste van de vier; de bouwdatum ligt tussen 1738 en 1742. Het was opgetrokken uit een donkerpaarse steen met de maten 23,5/23×11,5/11×4,5/4 cm. De fundering van dit huis is van de onderzochte panden het zorgvuldigst uitgevoerd. Zelfs de beerput is regelmatig en goed onderheid. Er zijn in het geheel geen tekortkomingen geconstateerd. De waterkelder van dit perceel was vergraven.

Alleen de funderingen van de vier woningen zijn bewaard ge-

bleven; al het opgaand muurwerk is verdwenen. Wel zijn fragmenten van tegels en dakpannen teruggevonden.

De afvalput van Oostenburgermiddenstraat 20 leverde het volgende op: wandtegels: witjes, 13,2×13,2×0,7 cm., en blauwe landschapjes met spinnekoppen in de hoeken. Op Oostenburgermiddenstraat 22 vond men wandtegels: witjes, in blauw geschilderde bijbelse voorstellingen in médaillon en in wit uitgespaarde kwadraten of bladmotieven omgeven door in paars getamponeerde vlakken; op Oostenburgermiddenstraat 24 witjes 13×13×0,8 cm. en op Oostenburgermiddenstraat 26 witjes 13,2×13,2×0,7 cm. De huizen uit 1708 hebben dus naast veel witjes ook gekleurde tegels, terwil de panden gebouwd tussen 1717 en 1742 uitsluitend met witjes betegeld waren. Oostenburgermiddenstraat 22 is met de zogenaamde 'Hollandse' ongeglaazuurde dakpan gedekt geweest. Tot zover de gegevens over de huizenbouw.

Met wat voor type huis hebben we te doen, wie waren de eigenaren, wie de bewoners? De huizen bestonden uit een etage op de begane grond, twee of drie verdiepingen en een zolder.

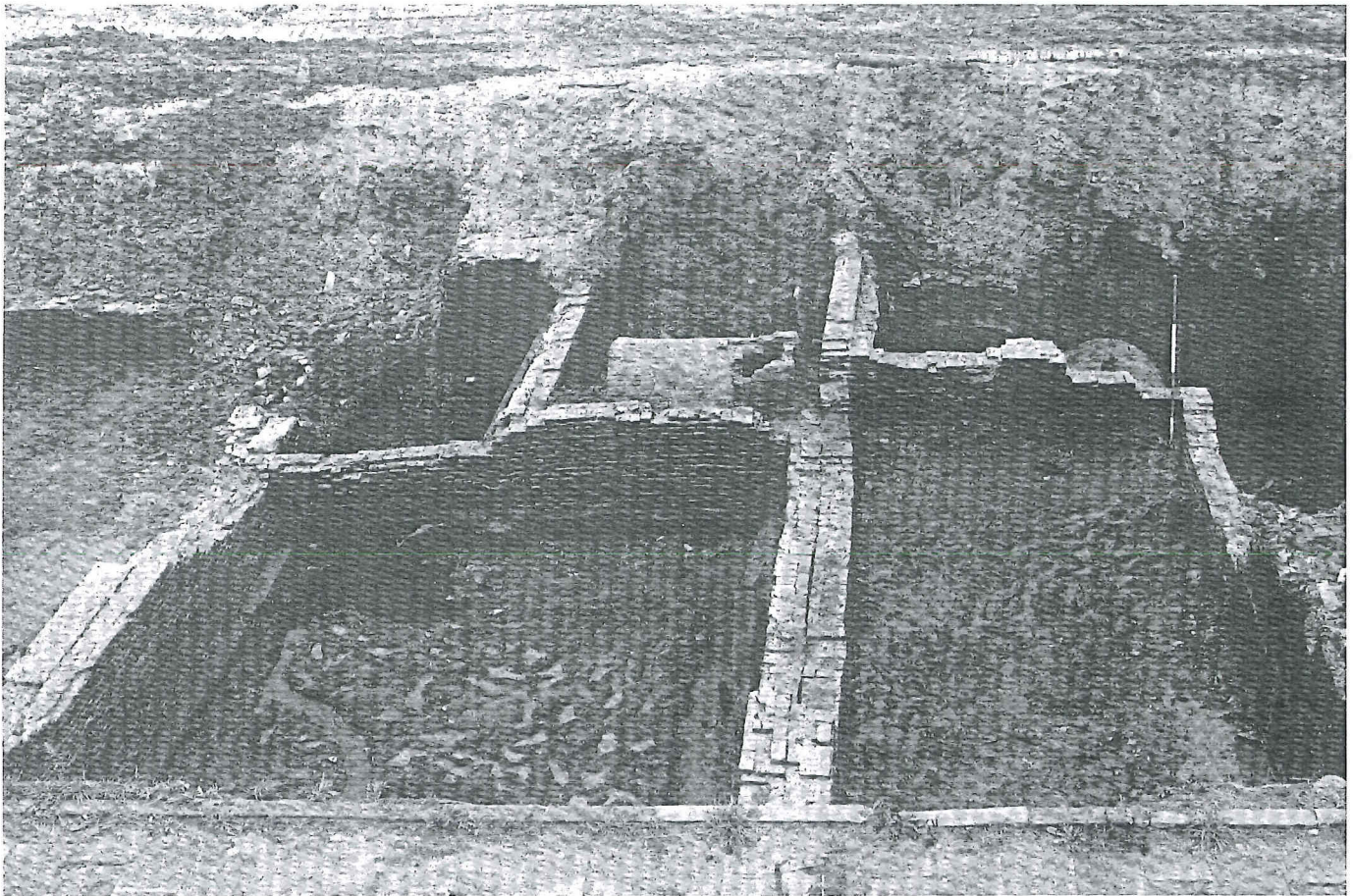

Het waren doorsnee stadshuizen. Al kwamen verschillen in omvang en kwaliteit voor, in opzet waren ze steeds ongeveer gelijk. Geen van de huizen had een kelder of souterrain, wel had elk huis een gemak, een waterkelder en een erf of tuin. Wanneer we de verkoopprijzen, voor zover die bewaard zijn gebleven, vergelijken met het bebouwde oppervlak per huis blijkt dat Oostenburgermiddenstraat 22 het goedkoopste huis was. Daarna volgde Oostenburgermiddenstraat 20 en vervolgens de nummers 26 en 24, waarbij 26 het grootste bebouwde oppervlak had en 24 de hoogste prijs noteerde.

Het archivalisch onderzoek maakt waarschijnlijk dat de bezitters van de huizen er als regel niet woonden⁷. Over de be-

7. Detail van de fundering van de oostmuur van huis Oostenburgermiddenstraat 22, gezien vanuit zuid-west.

8. Overzicht van de funderingen van Oostenburgermiddenstraat 24 (links) en 22 (rechts), gezien vanuit west.

woners, de huurders, blijven we veelal in het ongewisse. Er zijn in de achttiende eeuw vermeldingen van een tabaksverkooper en een houder van een grutterij op respectievelijk Oostenburgermiddenstraat 22 en 24. Over de negentiende eeuw is meer informatie voorhanden. Vlak na 1800 werden de meeste percelen bewoond door slechts één of enkele personen, andere stonden leeg. Aan het einde van die eeuw is de bewoning juist weer zeer intensief met een bewoningsgraad (in 1874) van gemiddeld 17,1 tot 36,2⁸. De bewoningsgraad in de achttiende eeuw lag tussen de 5 en 10 personen, waarbij het dan gaat om twee tot drie huishoudens⁹.

Wagenaar vermeldt, dat het eerste eiland van Oostenburg

bestemd was voor de mensen die op de werven werkten. Daar is in ieder geval de eerste vijftig jaar niet veel van gekomen. In de achttiende eeuw duiken steeds de 'bijltjes' op - politiek actieve scheepstimmerlieden die op de eilanden woonden. Zij vormden echter een klein deel van het personeel van de VOC-werf¹⁰. Ook dat de bewoners werkelijk voornamelijk loonarbeiders waren, werkzaam op de werven, is niet duidelijk aangetoond. Voorlopig kan men stellen dat een deel van de bewoners van Oostenburg op de werven en in de pakhuizen werkten en dat een ander deel als kleine zelfstandige in andere sectoren zijn brood verdiende. Samen met het feit dat de bewoners over het algemeen huurders zijn, tonen deze gegevens dat we weliswaar niet met de allerarmste Amsterdammers te doen hebben, maar wel met een groep weinig bemiddelden. In zijn indeling naar vijf vermogensgroepen op basis van achttiende-eeuwse boedelinventarissen zet Faber deze groep bij de laagste categorie. Tot deze groep heeft een zeer groot deel van de Amsterdamse bevolking behoord.

De vondsten uit de afvalputten achter de huizen kan men als 'archeologische inventarissen' beschouwen. Bij de bestudering van dit materiaal is uitgegaan van twee vragen. In de eerste plaats is gekeken of het mogelijk is een sociale structuur aan te geven op basis van het archeologisch materiaal. Ten tweede werd onderzocht of er een speciale relatie tot de VOC bestond.

De 'inventarissen' uit de afvalputten van de Oostenburgermid-denstraat dateren uit de perioden:

huisnummer	beerputnummer	periode	vondstnummers
20	4	1708-±1800	OBM11/OBM12
22-I	2	1730-±1800	OBM6
22-II	2	1708-±1730	OBM7
24	1	1717/20-±1790	OBM5
26	3	1738/42-±1805	OBM9

In deze inventarissen zijn aanwezig aardewerk, porselein, pijpen, glas, hout, textiel, leer, metaal, botten, visresten, schelpen, zaden en vruchten. Hieronder worden de materiaalgroepen afzonderlijk behandeld.

AARDEWERK

Na het wassen van de scherven is het aardewerk per huis op soort uitgezocht en gewogen. De bedoeling van deze methode is om op een efficiënte wijze voldoende informatie over de soorten aardewerk en de verhoudingen waarin ze voorkwamen te verkrijgen.

Deze werkzaamheden, het sorteren en wegen, werden binnen enkele dagen verricht en leverden de volgende tabellen op (tab. I-II). Af te lezen valt dat het wegwerppatroon per huis

TABEL I Overzicht van het ceramisch vondstmateriaal per aardewerksoort in gewichtseenheden (kg) en percentages

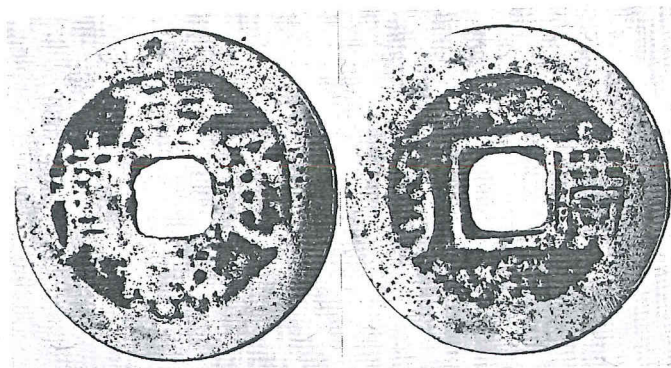
lokatie	beerput	porselein	steengoed	Engels	Delfts besch.	Delfts wit	majolica	wit	rood Nederrijns	rood	totaal kg.
OBM 20	4	4,350	1,550	0,510	8,650	8,825	2,200	4,200	1,800	13,200	45,285
OBM 22-I	2	2,645	0,550	1,935	4,475	0,380	—	1,155	0,270	4,923	16,333
OBM 22-II	2	2,420	2,775	—	1,100	12,825	6,075	3,325	1,550	12,035	42,105
OBM 24	1	2,250	0,050	0,642	1,275	0,625	—	2,075	0,550	4,734	12,201
OBM 26	3	2,585	0,380	2,130	8,000	1,625	0,900	9,475	1,225	17,800	44,120

lokatie	beerput	porselein	steengoed	Engels	Delfts besch.	Delfts wit	majolica	wit	rood Nederrijns	rood	totaal %
OBM 20	4	9,6	3,4	1,1	19,1	19,5	4,9	9,3	4,0	29,1	100
OBM 22-I	2	16,2	3,4	11,8	27,4	2,3	—	7,1	1,7	30,1	100
OBM 22-II	2	5,7	6,6	—	2,6	30,5	14,4	7,9	3,7	28,6	100
OBM 24	1	18,4	0,4	5,3	10,4	5,1	—	17,0	4,6	38,8	100
OBM 26	3	5,9	0,9	4,8	18,1	3,7	2,0	21,5	2,8	40,3	100

39. a- een Voorindische bazarook van tin met op de voorzijde het VOC monogram (inv. nr. OBM6-3) Diameter 1,3 cm. b- keerzijde van identieke munt (OBM6-4); c/d- voor- en keerzijde van een Chinese 1 casg 'Kuang' in geelkoper (OBM9-108). Diameter 2,4 cm.

a|
b|c|d

MUNTEN

Een drietal munten afkomstig van de Oostenburgermid- denstraat 22 en 26 duidt op reizen van de bewoners naar Voor-Indië en China. Het zijn twee tinnen bazaroeken van Cochin in Voor-Indië van circa 1700 met op de voorzijde het VOC embleem (afb. 39a en b). De waarde van deze munt werd in 1724 vastgesteld op éénachtste duit.

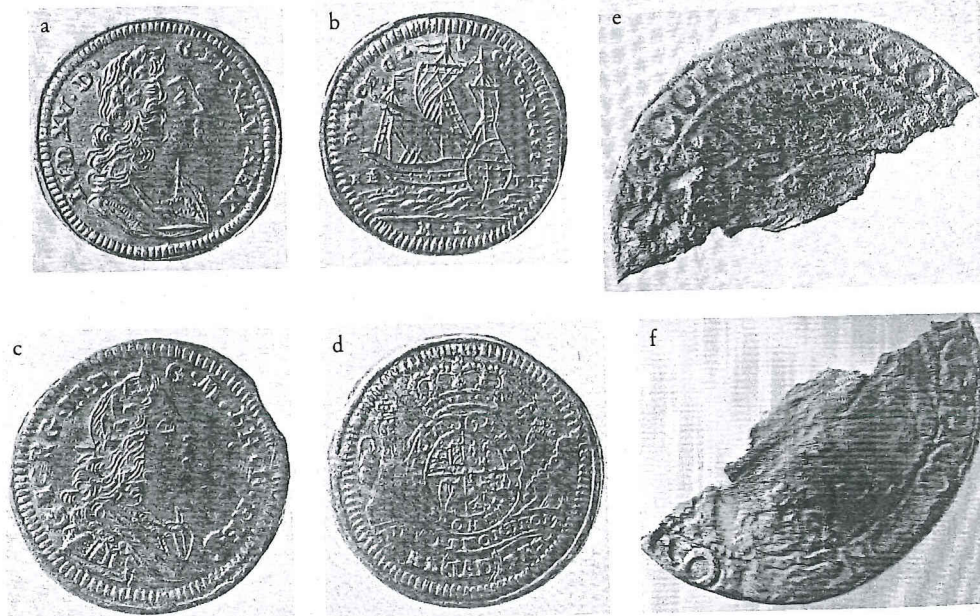
De koperen munt met vierkante uitsparing is een Chinese cash uit de K'ang Hsi periode (1662-1722) en is geslagen voor Kuangtung (afb. 39 c/d)¹⁰⁵.

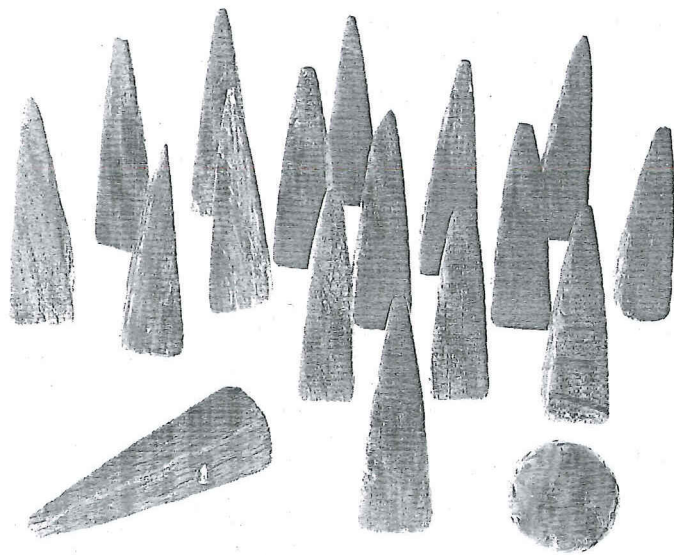
SPEELGOED

Bij het spelen met kaarten of andere gezelschapspelletjes werden speelpenningen als fiches gebruikt. Twee van deze speel- penningen werden gevonden. Beide zijn vervaardigd in Neu- renberg; de één door Michael Leykauff, werkzaam van 1724 tot 1746 (afb. 40a en b), en de tweede door Johann Adam Dietzel, actief van 1746 tot 1768 (afb. 40 c en d). Onder op de keerzijden van de speelpenningen vindt men hun initialen.

Een dergelijke functie als fiche kan ook de fragmentarisch bewaard gebleven nabootsing van een Zeeuwse zilveren rijder

40. a- geelkoperen speelpenning (inv. nr. OBM5-53), voorzijde: Lo- dewijk XV van Frankrijk, om- schrijft: LVDXV.D.GER.NAV.REX.; (Diameter: 1,8 cm) b- keerzijde: schip RE PF M.L., omschrift: DURCH CLVCK U KUNST.; c-geelkoperen speelpenning (OBM9-109), voorzij- de: George II van Engeland, om- schrift: GEORG.II.D.G.M.BR.F.REX. (2 cm); d- keerzijde: wapen van Enge- land HONI(S)OIT QVI MALY PENS RE (IAD) PF, omschrift: DIEV ET MON DEOIT; e- fragment van een con- temporaine vervalsing (of speelpen- ning) van een Zeeuwse dukaton van geelkoper (OBM9-163), voorzij- de: gekroond wapen. Omschrift: CON(...) E / CUNT (16)62; f- keer- zijde: wapen van Zeeland, om- schrift: (...) RG : PRO (..)N FO (...). (4,2 cm).

41. Houten speelgoed: a- zestien kegeltjes, eikehout (inv. nr. OBM5-65 (versierd) en OBM5-81 t/m OBM5-95); b- identiek kegeltje (OBM9-157); c- versierd balletje, buxushout (OBM9-150). Schaal 1:3.

Afb. 42 is afgebeeld op blz. 134.

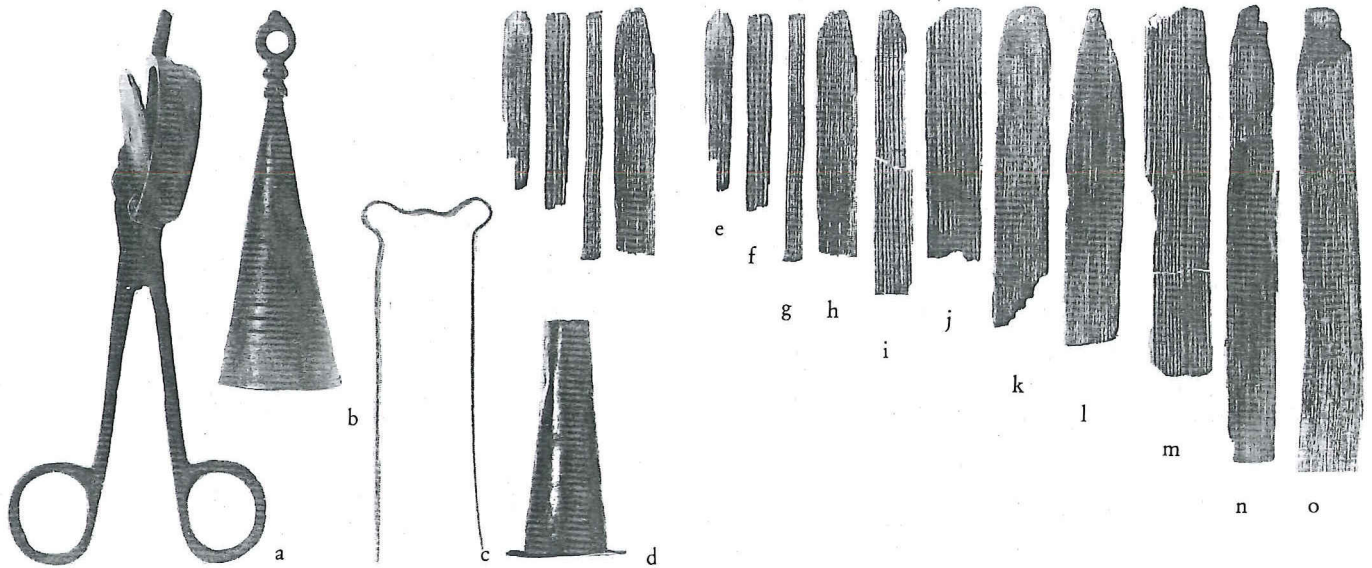
uit 1662 gehad hebben (afb. 40 e en f). Het kan ook evenwel een vervalsing zijn, waardoor dan de bewoner van de Oostenburgermiddenstraat 26 werd gedupeerd.

Een geheel eiken kegelspel met buxushouten bal kwam uit de afvalput van Oostenburgermiddenstraat 24 tevoorschijn (afb. 41 a). Ook in de afvalput van de buurman bevond zich zo'n kegeltje (afb. 41 b). Het kegelspel zelf was zeer populair en werd zowel door ouderen als kinderen gespeeld. Dit was niet het geval met de verschillende houten poppen, die uitsluitend tot het speelgoed van meisjes behoorden. Er zijn vier

43. Verzameling speelgoed: a- een kopje, esdoornhout (inv. nr. OBM6-85); b- een drijftol, wilgenhout (OBM9-152); c- een versierde benen koot (OBM5-62); d- een versierde benen koot (OBM5-61); e- een steengoed knikker (OBM9-135); f- een natuurstenen knikker (OBM9-131); g- een natuurstenen knikker (OBM9-132); h- een benen fluitje/rammelaar (OBM9-113); i- een koperen belletje, merk: D (OBM9-127); j- tinnen kannetje, merk: wapen van

Amsterdam gehouden door twee klimmende leeuwen IVDH (OBM9-130); k- tinnen hengselpan, merk: gekroonde roos V.G. (OBM9-138); l- tinnen kamerpot, merk: gekroonde roos TO (OBM9-25); m- tinnen waterketel, merk: gekroonde roos G.P. (OBM9-28); n- tinnen kommetje (OBM9-27); o- tinnen koffiekkan, merk: gekroonde roos G.P. (OBM9-29); p- geelkoperen schuimspaan (OBM6-7). Schaal 1:2.

44. Verlichting: a- geelkoperen kaarsensnuit, merk monogram RW. (inv. nr. OBM7-1); b- geelkoperen dover (OBM5-56); c- geelkoperen pittetrekker (OBM9-126); d- geelkoperen zuinigje (OBM5-58); e

t/m o- vuurspanen, dennehout in diverse maten (OBM6-100, OBM6-99, OBM6-101, OBM6-97, OBM6-98, OBM6-96, OBM6-95, OBM6-94, OBM6-93, OBM6-92 en OBM6-86). Schaal 1:2.

poppen of delen van poppen gevonden (afb. 42 a-d). De poppenlichamen werden met stof bekleed, waaraan dan weer de armen en benen bevestigd waren. Vooral uit Duitsland werden veel poppen naar Amsterdam geïmporteerd¹⁰⁶. De gedetermineerde houtsoorten fijnspar (*Picea*) en den (*Pinus*) wijzen daarop.

Poppegoed is ook het tinnen servies en huisraad bestaande uit een kannetje, hengselpan, pispot, waterketel, kommetjes en koffiekkan. Het merendeel van het tinnen poppegoed is gemerkt met een roos of het stadswapen van Amsterdam. De andere vondsten van speelgoed bestaan uit een koperen schuimspaan, een koperen belletje, een benen rammelaar, knikkers van aardewerk en natuursteen, een drijftol van wilgehout (*Salix*), een kopje van esdoorn (*Acer*) en twee benen werpkoten (afb. 43 a-p). Deze koten functioneerden als een variant op de houten kegels.

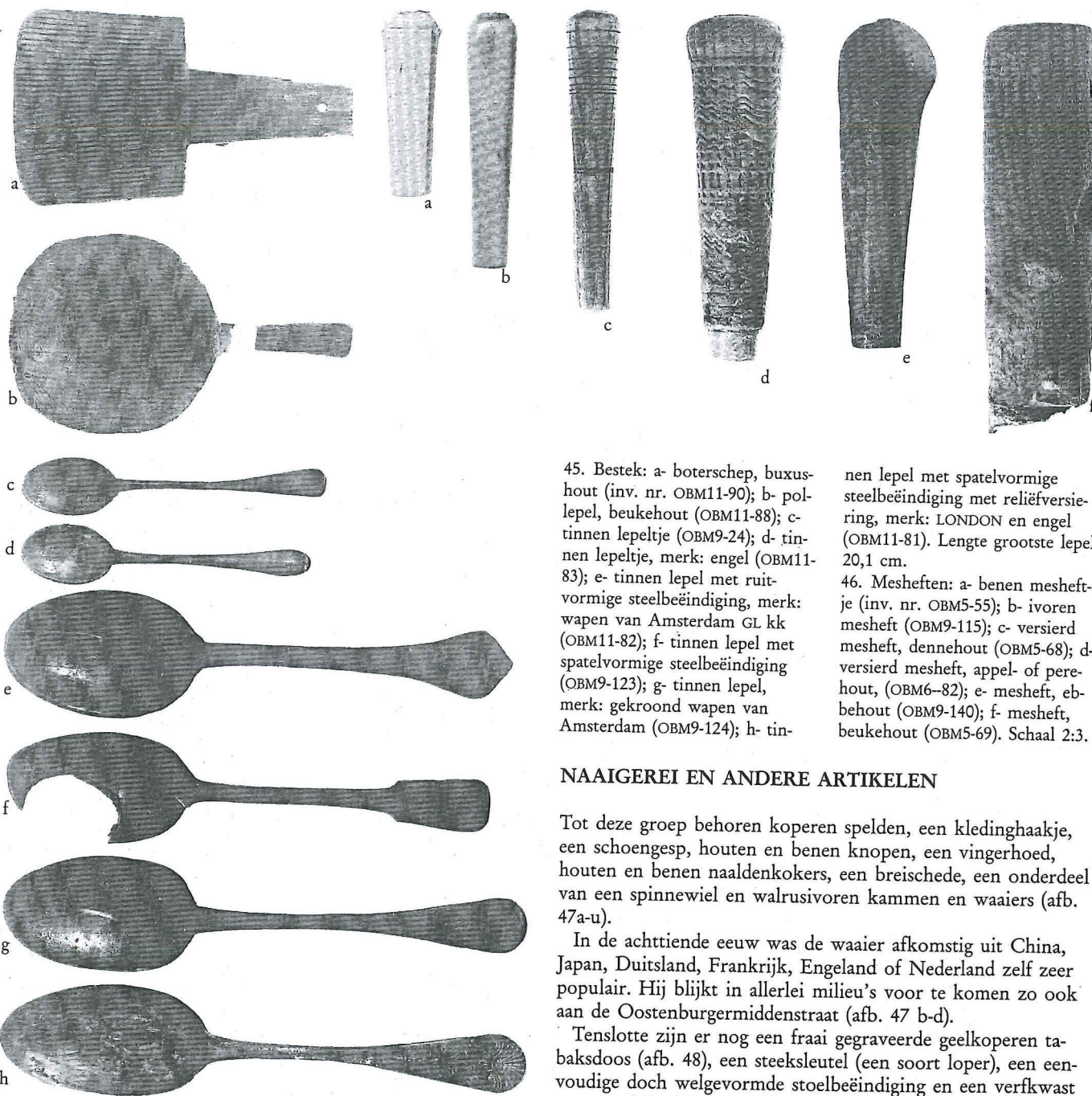
VERLICHTING

Uit de vondsten van gebruiksvoorwerpen die tot verlichting dienden spreekt duidelijk dat de kaars het belangrijkste middel daartoe was. Gevonden zijn: een kaarsensnuit, gemerkt met een RW monogram, een dover, een pittetrekker en een zuinigje. Dit laatste voorwerp werd in de kandelaar geplaatst opdat ook nog het laatste stompje kaars opgebrand kon worden. Tenslotte een reeks vuurspanen, die dienden voor een kortstondige verlichting of om iets mee aan te steken (afb. 44a-o).

BESTEK

Onder de vondsten van bestek domineert de tinnen lepel (afb. 45 c-h). Uit de steelbeëindigingen valt op te maken, dat deze de mode volgden en daarmee veranderden. Houten lepels kwamen nog maar sporadisch voor (afb. 45 b). De tinnen lepels zijn gemerkt met het wapen van Amsterdam of een engel, twee merken, die tezamen met de tudorroos algemeen gangbaar waren. Vorken werden in het geheel niet aangetroffen.

Mesheften daarentegen komen voor in verschillende vormgeving en zijn zowel in verschillende houtsoorten als in ivoor en been uitgevoerd¹⁰⁷ (afb. 46 a-f).

45. Bestek: a- boterschep, buxushout (inv. nr. OBM11-90); b- pollepel, beukehout (OBM11-88); c- tinnen lepeltje (OBM9-24); d- tinnen lepeltje, merk: engel (OBM11-83); e- tinnen lepel met ruitvormige steelbeëindiging, merk: wapen van Amsterdam GL kk (OBM11-82); f- tinnen lepel met spatelvormige steelbeëindiging (OBM9-123); g- tinnen lepel, merk: gekroond wapen van Amsterdam (OBM9-124); h- tin-

nen lepel met spatelvormige steelbeëindiging met reliëfversiering, merk: LONDON en engel (OBM11-81). Lengte grootste lepel: 20,1 cm.

46. Mesheften: a- benen mesheftje (inv. nr. OBM5-55); b- ivoren mesheft (OBM9-115); c- versierd mesheft, dennehout (OBM5-68); d- versierd mesheft, appel- of perenhout, (OBM6-82); e- mesheft, ebbenhout (OBM9-140); f- mesheft, beukehout (OBM5-69). Schaal 2:3.

NAAIGEREI EN ANDERE ARTIKELEN

Tot deze groep behoren koperen spelden, een kledinghaakje, een schoengesp, houten en benen knopen, een vingerhoed, houten en benen naaldenkokers, een breischede, een onderdeel van een spinnewiel en walrusivoren kammen en waaiers (afb. 47a-u).

In de achttiende eeuw was de waaier afkomstig uit China, Japan, Duitsland, Frankrijk, Engeland of Nederland zelf zeer populair. Hij blijkt in allerlei milieu's voor te komen zo ook aan de Oostenburgermiddenstraat (afb. 47 b-d).

Tenslotte zijn er nog een fraai gegraveerde geelkoperen tabaksdoos (afb. 48), een steeksleutel (een soort looper), een eenvoudige doch welgevormde stoelbeëindiging en een verfkwast te voorschijn gekomen (afb. 49 a-c).